

ПРОЛОГ

Лалі намагається не підводити погляд. Бере простягнутий йому папірець. Він має перенести ці п'ять цифр на руку дівчини, яка його тримає. На руці вже є номер, та він збляк. Лалі натискає голкою на її ліве передпліччя, вибиваючи цифру «3», стараючись, щоб було не дуже боляче. Виступає кров. Але голка увійшла не досить глибоко, і йому доводиться натискати знову. Дівчина навіть не здригається, хоч Лалі й знає, що робить їй боляче. Їх передили: нічого не казати, нічого не робити. Він прибирає кров і втирає в рану зелене чорнило.

— Поквапся! — шепоче Пепан.

Лалі задовго мусується. Одна справа — наносити татуювання на руки чоловікам, а ось нівечити тіла юних дівчат — це просто жах. Звівши очі, Лалі бачить чоловіка в білому халаті, який повільно йде вздовж ряду дівчат. Раз у раз він зупиняється і оглядає обличчя й тіла нажаханих молодих жінок. Нарешті підходить до Лалі. Поки той якомога обережніше тримає руку дівчини, чоловік хапає її за обличчя і повертає його туди й сюди. Лалі дивиться в перелякані очі. Її губи ворухнуться, вона збирається щось сказати. Лалі міцно стискає її руку, щоб зупинити. Вона дивиться на нього, і він ледве чутно шепоче: «Тсс». Чоловік у білому халаті відпускає її обличчя і йде геть.

— Молодець, — шепоче Лалі, збираючись нанести останні чотири цифри: «4 9 0 2». Закінчивши, він затримує її руку у своїй на мить довше, ніж треба, знову зазираючи в її очі. Видушує ледь помітну усмішку. У відповідь вона всміхається ще непомітніше. Та її очі сяють. Він задивляється в них, і серце його враз обривається, а потім починає колотитися з такою силою, що мало не вискакує з грудей. Він дивиться вниз, на землю, і та кудись пливе під ногами. А йому вже простягають інший папірець.

— Поквапся, Лалі! — стривожено шепоче Пепан.

Лалі знову підводить погляд, та її вже нема.

РОЗДІЛ 1

КВІТЕНЬ 1942

Лалі трясеться у вагоні повз якісь села, тримаючись сторожко й намагаючись не привертати до себе уваги. Двадцятичотирирічний молодик не бачить сенсу в знайомстві з чоловіком, який куняє поряд, раз по раз випадково схиляючи голову йому на плече; Лалі не відштовхує його. Він усього лише один з огрому молодих чоловіків, напхом напханих у вагони для перевезення худоби. Не маючи жодного уявлення, куди їх повезуть, Лалі надів свій повсякденний одяг: випрасуваний костюм, чисту білу сорочку й краватку. *Завжди вдягайся так, щоб справити гарне враження.*

Він намагається оцінити розміри своєї буцегарні. Вагон завширшки десь зо два з половиною метри. Але йому не видно другого кінця, тож довжину визначити йому не вдається. Пробоє порахувати кількість людей, які подорожують разом з ним. Але море голів навколо весь час перебуває в русі, і він урешті кидає цю затію. Він не знає, скільки вагонів у цьому потязі. Спина й ноги болять. Обличчя свербить. Щетина нагадує йому, що він не мився і не голився, відколи їх сюди завантажили два дні тому. Він усе менше почувається самим собою.

Коли чоловіки пробують залучити його до розмови, він одбувається підбадьорливими словами, намагаючись перетворити їхній страх у надію. *Ми стоїмо в лайні, та не дозволяймо собі потонути в ньому.* Звідусіль сипляться ущипливі зауваження про його вигляд і манери, насмішки про його знатне походження:

— Ну що, бачиш тепер, куди це тебе завело?

Він старається пропускати все те повз вуха й ховається за усмішкою. *Кого я хочу надурити? Я ж боюсь так само, як і всі решта.*

Молодий хлопчина зустрічається поглядом із Лалі й про- штовхується до нього крізь це товпище. Дорогою дехто штур- хає його. *Хочеш зайняти якесь місце — завоюй його.*

— Як тобі вдається бути таким спокійним? — дивується хлоп- чина. — У них були гвинтівки. Ці негідники наставляли їх на нас і заштовхували в оці... телячі вагони.

Лалі усміхається йому.

— Такого я теж не чекав.

— Як ти думаєш, куди ми їдемо?

— Це не має значення. Просто пам'ятай, що ми тут для того, аби удома наші сім'ї були в безпеці.

— А якщо?..

— Ніяких «якщо». Я не знаю, ти не знаєш, ніхто з нас не знає. Просто робімо те, що нам сказали.

— А може, на зупинці нападємо на них, нас же більше?

Бліде обличчя юнака перекошене від стримуваної люті. Він вийовниче стискає перед собою кулаки.

— У нас кулаки, а у них гвинтівки — як ти думаєш, хто пере- може в цій битві?

Хлопчина вмовкає. Його плече впирається Лалі в груди, і Лалі відчуває запах жиру й поту від його волосся. Руки хлопця падають і безвольно висять уздовж тіла.

— Я — Арон, — каже він.

— Лалі.

Чоловіки навколо прислухаються до їхньої розмови, повер- таючи голови до цих двох юнаків, і знову відсторонено зав- мирають, глибоко поринаючи у власні думки. Усіх їх поєднує страх. І молодість. І їхня релігія. Лалі намагається не будува- ти гіпотез про те, що може чекати його попереду. Йому сказа- ли, що його забрали для того, аби він працював на німців. Що ж, це він і робитиме. Він згадав свою сім'ю, яка лишилась удома. *У безпеці.* Він пожертвував собою і не шкодує про це. Він зро- бив би це знову й знову, аби лишень уся його люба сім'я була вдома, разом.

Чи не кожную годину хтось ні-ні та й питає його про щось подібне. Лалі це набридає, і він просто каже: «Почекайте й побачите». Він дивується, чому питають саме в нього. Нічого особливого він не знає. Так, на ньому костюм і краватка — ото й уся різниця між ним і будь-ким із цього натовпу. *Ми всі в одному паскудному човні.*

У переповненому вагоні неможливо сісти, не те що лягти. Два відра слугують їм за вбиральню. Коли вони наповнюються, зчиняється бійка за право проштовхнутися подалі від смороду. Відра перекидаються, розливаючи вміст. Лалі міцно тримає свою валізу, сподіваючись, що гроші й одяг, які він має в запасі, якось допоможуть йому прокласти шлях крізь те, що чекає на нього попереду, чи принаймні купити собі по можливості безпечну роботу. *Може, трапиться робота, де знадобиться моє знання мов.*

Він радіє, що йому вдалося пробратися до стінки вагона. Крізь невеликі щілини між дошками можна трохи визирати надвір. Слабенький подих свіжого повітря допомагає стримувати нудоту. Вже має бути весна, але постійно дощить і небо бурмоситься важкими хмарами. Часом вони минають поля, вкриті весняними квітами, і Лалі всміхається сам до себе. Квіти. Ще змалечку від своєї мами він дізнався, що жінки їх люблять. Коли ж йому наступного разу випаде нагода подарувати квіти якійсь дівчині? Він вбирає їх у себе, їхні яскраві кольори миготять у нього перед очима, цілі поля маків танцюють з вітром, справжнісіньке яскраво-червоне море. Він обіцяє собі, що коли наступного разу схоже подарувати комусь квіти, то збере їх сам. Він навіть не уявляв, що вони можуть так щедро й буйно рости собі в диких умовах. У його матері росли якісь квіти в садочку, але вона ніколи не зривала їх і не ставила вдома. Він починає подумки складати список усього, що зробити, «Коли я повернусь додому...»

Знову зчиняється бійка. Борюкання. Крики. Лалі не бачить, що там відбувається, тільки відчуває, як сіпається і штовхається натовп навколо. Потім усе стихає. І з мороку долинає:

— Ти його вбив.

— Щасливий засранець, — бурмоче хтось.

Бідолашний засранець.

Моє життя занадто гарне, щоб закінчитися в цій вигрібній ямі.

* * *

У дорозі багато зупинок, то на кілька хвилин, то на кілька годин, завжди поза містом чи селом. Випадково Лалі помічає назви станцій, які вони минають: Острава, місто, що, як йому відомо, розташоване поблизу кордону між Чехословаччиною і Польщею; Пщина — свідчення того, що вони й справді у Польщі. Питання, на яке немає відповіді: де ж вони зупиняться? Майже весь час Лалі згадує своє життя в Братиславі: свою роботу, свою квартиру, своїх друзів, а надто — своїх подруг.

Знову зупинка. Темрява чорна як смола; хмари зовсім затулили місяць і зірки. Невже ця темрява пророкує їхнє майбутнє? *Усе таке, як воно є. Те, що я бачу, відчуваю, чую і вдихаю просто зараз.* Бачить він тільки чоловіків, таких, як сам, — юнаків, які прямують у невідомість. Чує він, як бурчить у порожніх шлунках і дере в сухих горлянках. Вдихає він сморід сечі, лайна й давно немитих тіл. Зате їх не викинули надвір, і їм не треба тинятися навколо, шукаючи й б'ючись за вільний клаптик землі. Тепер уже не одна голова схилилась на плече Лалі.

Із сусідніх вагонів долинає якийсь гучний шум, поступово наближаючись. У тамтешніх чоловіків урвався терпець, і вони намагаються вирватися на волю. Почувши удари людських тіл об дерев'яні стінки вагонів і ще якогось грюкання — мабуть, у стіни гатять ще й відрами з-під лайна — схоплюються всі. Скоро збурюються всі вагони, атаковані зсередини.

— Або допомагай, або геть з дороги, — гаркає до Лалі якийсь здоровило, кидаючись на стіну.

— Не марнуйте енергії, — радить у відповідь Лалі. — Якби ці стіни можна було виламати, то ви думаєте, корови б цього досі не зробили?

Кілька чоловіків полишають свої спроби, сердито повертаючись до нього. Обдумують його слова.

Потяг, хилитаючись, суне вперед. Мабуть, ті, які усім цим керують, вважають, що рух гамує непокору. У вагонах заспокоюються. Лалі заплющує очі.

* * *

Лалі повернувся в батьківський дім у Кромпах у Словаччині, почувши, що в маленьких містах євреїв затримують і вивозять працювати на німців. Він знав, що євреям тепер заборонено працювати, і всі їхні бізнеси конфісковані. Тиждень чотири він допомагав удома, разом з батьком і братом даючи лад господарству та майструючи нові ліжечка для своїх малих племінників, які вже повиростали з колисочок. Зарплату отримувала лише сестра, працюючи швачкою. Їй доводилось таємно пробиратися на роботу перед світанком і вже поночі повертатися з роботи. Її начальниця наважилась піти на такий ризик заради своєї найкращої робітниці.

Якось увечері вона повернулася додому з оголошенням, яке начальниця попросила її приклеїти на вітрину. В ньому вимагалось, щоб кожна єврейська сім'я, в якій є дитина віком від вісімнадцяти років, віддала її для роботи на уряд Німеччини. Натяки й чутки про те, що відбувалося в інших містах, нарешті дійшли й до Кромпах. Схоже, уряд Словаччини догідливо виконував усі забаганки Гітлера, даючи йому все, що він просив. Жирним шрифтом в оголошенні було виділене попередження про те, що коли сім'я має таку дитину й не віддасть її, то всю сім'ю заберуть у концентраційний табір. Макс, старший брат Лалі, негайно заявив, що піде він, та Лалі навіть слухати нічого не схотів. У Макса була дружина й двоє малих дітей. Він був потрібен удома.

Лалі пішов у місцевий урядовий департамент у Кромпах і запропонував себе для відправки. Службовці, з якими він спілкувався, були його друзями – вони разом ходили до школи й знали сім'ї один одного. Лалі сказали їхати до Праги, звернутись у відповідні органи влади й чекати наступних розпоряджень.

* * *

Через два дні товарняк знову зупиняється. Цього разу на дворі зчиняється неймовірний гармидер. Валують собаки, хтось гаркає команди німецькою, відсуваються засуви, з гуркотом розчиняються двері.

– Виходьте з потяга, залишайте свої речі! – кричать солдати. – Швидше, швидше, поквартесь! Речі залишайте на землі!

Лалі був у дальньому кінці вагона, тому виходить одним із останніх. Підходячи до дверей, він бачить тіло чоловіка, вбитого в тій бійці. На мить заплющивши очі, він короткою молитвою віддає данину смерті людини. Потім виходить з вагона, проте сморід його не полишає – він увівся в його одяг, шкіру, в усі клітинки його ества. У Лалі підгинаються коліна, він присідає, спирається руками об гравій і так сидить кілька секунд. Задихається. Йому несила ворухнутися. Нестерпно хочеться пити. Повільно звівшись на ноги, він роззирається навколо, бачить сотні переляканих чоловіків, які намагаються усвідомити те, що бачать їхні очі. Собаки хапають і кусають тих, хто рухається надто повільно. Багато хто спотикається, м'язи ніг не слухаються, довго пробувши без діла. Валізи, стоси книжок, убогі пожитки виринають з рук у тих, хто не хоче їх покинути чи просто не розуміє наказів. Таких б'ють прикладами чи кулаками. Лалі придивляється до людей в уніформі. Чорна й страшна. Дві блискавки на комірах їхніх курток підказують Лалі, з ким він має справу. СС. За інших обставин він би належно оцінив пошиття, якість тканини й вишуканість крою.

Він ставить валізу на землю. *Звідки ж вони знатимуть, що вона моя?* Здрігаючись, він розуміє, що навряд чи ще колись побачить свою валізу або її вміст. Він прикладає руку до серця — там, де в кишені піджака сховані гроші. Дивиться на небо, вдихає свіже, прохолодне повітря і радіє, що він принаймні надворі.

Лунає постріл, і Лалі підскакує. Перед ним стоїть офіцер СС, спрямовуючи зброю вгору.

— Ворушись!

Лалі озирається на спорожнілий потяг. Одяг розкиданий, книжки порозкривані. Під'їжджають кілька вантажівок, з них вистрибують хлопчики. Вони хапають покинуті пожитки й жбурляють їх у вантажівки. Між лопатками Лалі залягає кам'яна важкість. *Вибач, мамо, вони забрали твої книжки.*

Чоловіки плентаються до похмурих будинків з брудно-червоної цегли, з панорамними вікнами. Дерев рядами виструнчилися біля входу, випустивши нові весняні парості. Заходячи у відчинені залізні ворота, Лалі дивиться вгору й бачить напис німецькою, набраний металевими літерами:

«ARBEIT MACHT FREI».

Робота робить вільним.

Він не знає, де він, яку роботу йому доведеться виконувати, але те, що вона його звільнить, здається поганим жартом.

Есесівці, гвинтівки, собаки, забрані речі — таке йому й на думку не спадало.

— Де це ми?

Лалі повертається, бачить поряд із собою Арона.

— На кінцевій зупинці, я б сказав.

Арон похмурніє.

— Просто роби те, що кажуть, і все буде добре, — Лалі знає, що це звучить не дуже переконливо. Він швидко всміхається Арону, той теж відповідає усмішкою. Лалі змовкає і подумки дає собі свою власну пораду: *Роби те, що скажуть. І не втрачай пильності.*

Людей заводять на територію і шикують рядами. На чолі ряду, де стоїть Лалі, за маленьким столиком сидить якийсь

ув'язнений з побитим обличчям. На чоловікові куртка й штани в блакитні й білі вертикальні смужки, на грудях — зелений трикутник. Позаду нього стоїть офіцер СС із гвинтівкою напоготові.

Клубочаться хмари. Звіддала чується гуркіт грому. Чоловіки чекають.

До новоприбулих виходить старший офіцер у супроводі солдатів. У нього квадратна щелепа, тонкі губи, над очима нависають кошлаті чорні брови. Форма на ньому простішого, ніж у його охоронців, крою. Подвійних блискавок не видно. Його поведінка свідчить про те, що він тут явно якийсь начальник.

— Ласкаво прошу до Аушвіцу.

Лалі чує ці слова, що вилітають з майже непорушного рота, і не вірить власним вухам. Його силою видерли з власної домівки, везли, як худобу, тепер його стережуть озброєні до зубів есесівці, й ось тобі маєш: його ласкаво просять — ласкаво просять!

— Я — комендант Рудольф Гьосс*. Я головний тут, в Аушвіці. На воротах, у які ви ввійшли, написано: «Робота робить тебе вільним». Це ваш перший і єдиний урок. Працюйте сумлінно. Виконуйте те, що вам кажуть, і будете вільні. Спробуйте не підкоритися, і побачите, які будуть наслідки. Тут вас оброблять, а потім відвезуть у вашу нову домівку: Аушвіц-2 — Біркенау.

Комендант пильно дивиться на їхні обличчя. Починає щось говорити, та його перебиває сильний гуркіт грому. Він зиркає на небо, щось буркає собі під ніс, зневажливо махає рукою на чоловіків і йде геть. Виставу закінчено. Охорона поспішає за ним. Хоч вистава й неокончена, та загроза все ж реальна.

Починається обробка. Лалі бачить, як перших арештантів підштовхують до столів. Він стоїть далекувато й не чує тих

* Рудольф Гьосс (нім. Rudolf Höß, 1900–1947 pp.) — оберштурмбаннфюрер СС, комендант Аушвіцу. За час керівництва Гьосса Аушвіцом, за його свідченнями, у концтаборі було знищено близько двох з половиною мільйонів чоловік. Як свідок виступав на Міжнародному Нюрнберзькому процесі. 1947 року в Варшаві відбувся суд над Гьоссом, де йому було призначено смертну кару через повішення. Того ж року його стратили (тут і далі посторінкові примітки перекладачки).